

Mitä Suomen oppineilta puuttuu?

■ Risto Heiskala

Suomen tieteen tila ja taso 2009 -raportti (STTT 2009) voidaan monessa suhteessa pitää erinomaisena. Tekijöitä voi onnitella sitä, että raportti antaa hyvän ja jäsentyneen kuvan suomalaisen tieteen tilasta. Tilaa taas voi onnitella siitä, että Suomi pärjää monessa suhteessa kansainvälisessä vertailussa erinomaisesti ja ainakin osa tästä menestyksestä voidaan lukea suomalaisen tiedepoliittikan ansioksi. Asialla on kuitenkin myös nurja puoli. Tässä puheenvuorossa keskityn nimenomaan ongelmiin. Teen niin sosiologina, joka ymmärtää tieteellä ennen muuta Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan toimialaan kuuluvia pyrintöjä, mutta uskon, että monet esiin nostamani seikat ovat tärkeitä myös luonnontieteilijöille.

Olen tiivistänyt puheenvuoroni teeman kysymykseksi ”mitä Suomen oppineilta puuttuu”? Vastaan kysymykseen kolmella sanalla: rahaa, aikaa ja työrauhaa.

Raha

Raportista ja monesta muusta suomalaisen tiedepoliittikan dokumentista saa sen käsityksen, että vaikka hienoista resurssien niukkuutta esiintyy, suomalaiset yliopistot kamppailevat suhteellisen tasavertaisesti sijoituksesta maailman huippuyliopistojen listan kärkeen. Väitän, että tässä on kysymys väärinkäsityksestä. Verrattaessa maailman parhaisiin yliopistoihin suomalaisten yliopistojen aineelliset resurssit ovat siinä määrin vähäiset, etteivät ne yllä tasavertaiseen kilpailuun. Tämä voidaan havaita mm. taulukosta 1, jossa Suomen korkeakoulujärjestelmän resursseja verrataan Cambridgen, Harvardin ja Stanfordin yliopistojen resursseihin.

”Jos te suomalaiset tiedepoliitikot annatte meille suomalaisille oppineille rahaa, aikaa ja työrauhaa, me annamme teille huipputiedettä.”

Havaitaan, että jos jätämme suhteellisen turbulently vaihdelleiden valuuttakurssien kommentoinnin sikseen, vertailuajankohtana eli vuosina 2004–05 kaikkien neljän aineelliset resurssit olivat karkeasti ottaen samaa kokoluokkaa. Professoritasoisen opettajakunnan määrässä oli eroja, mutta nämä erot eivät olleet tavattoman suuria: kolmen vertailuyliopiston professorimäärän keskiarvo oli vajaat 2 000 ja Suomen korkeakoulujen runsaat 2 000 professoria. Varsinaisiin eroihin tullaan vasta kun katsotaan opiskelijamääriä: kolmeen vertailuyliopistoon verrattuna Suomen korkeakoulut tuottivat samoilla resursseilla lähes neljä kertaa enemmän valmistuneita opiskelijoita, ja opiskelijoiden yhteismäärä on yli 7-kertainen vertailuyliopistoihin nähden. Näiden lukujen pohjalta on aivan varmasti itsetpetosta kuvitella, että Suomessa suoritettavien tutkintojen taso ja yliopistonopettajille opetukselta tutkimukselle jäävä aika olisivat samaa korkeaa tasoa kuin vertailun huippuyliopistoissa. Pikemmin kuin tutkimusyliopistoilta, suomalaiset yliopistot näyttävät tässä vertailussa massamittaisen opetusteolli-

Taulukko 1: Eräiden yliopistojen resursseja ja tuotoksia

	Cambridge (2005)	Harvard (2004)	Stanford (2005)	Suomalaiset yliopistot (2005)
Kustannukset	692 900 000 £	2 358 193 000\$	2 498 805 000\$	1 974 516 000€
Opiskelijat yht.	17 803	18 441	14 881	121 144
Valmistuneet	3 881	6 829	4 735	18 718
Professorit	1 542	2 433	1 771	2 255
Julkaisut 2005 (ISI Web of Science)	7 022	14 574	7 441	9 254

Lähde: Yliopistoallianssi 2007:10.

suuden haaralta.

Mitä asialle pitäisi tehdä? Jäämättä sen kumminkin tähän kysymykseen viitataan kolmeen mahdolliseen suuntaan, jolta ratkaisua voitaisiin hakea:

Koko yliopistojärjestelmän voimakas lisäresurssointi tietysti ratkaisisi ongelman, mutta on vaikea uskoa, että niin suuren panostuksen syntymiselle olisi realistisia edellytyksiä.

Yliopistojen sisäänoton karsiminen kaikilla tasoilla saattaisi toimia paremmin. Tämä on vastoin erilaisissa innovaatio-sanana nimeen vanovissa policy-ohjelmissa viime vuosina toisteltuja mantroja. Niiden laatijoiden kannattaisi kuitenkin vastaisuudessa kiinnittää vähemmän huomiota korkeakoulutetun väestön ja tohtorien osuuteen ikäluokasta ja enemmän innovaatiotoiminnan laatuun, joka ainakin yliopistoissa edellyttää sitä, että opettaja–oppilassuhteelle tehdään jotain radikaalia. Varaa opiskelijamäärien leikkaamiseen olisi jo siitäkkin perspektiivistä, että Suomi on OECD-vertailuissa ankarana koulutusinflaation maa (esim. Aro 2003).

Kolmas ratkaisumalli olisi radikaalisti valikoiva panostus, jolla huippuyksiköitä, advanced study centereitä ja mahdollisesti myös kokonaisia yliopistoja nostettaisiin resursseiltaan harmaan massan yläpuolelle.

Aika

Siirtykäämme toiseen ongelmaan eli jatkuvasti pahenevaan aikapulaan. Sille on ainakin kaksi syytä: yliopistojen massoittuminen ja hallinto-ahky.

Yliopistojen massoittumisesta oli edellä jo resurssien yhteydessä puhetta, mutta lisättäköön

tähän kuitenkin kaksi näkökohtaa. Ensimmäinen koskee nyt käsillä olevaa raporttia, jossa aivan oikein kiinnitetään huomiota suomalaisten yliopistojen kansainvälisesti katsoen heikkoon opettaja–opiskelijamäärien suhteeseen, joksi raportissa lasketaan noin 1:n suhde 20:een. Tässä asiassa tarvittaisiin kuitenkin eriytyneempää tarkastelua, koska yliopistojen opetusviroissa olevia tohtorintutkintoa vielä suorittamattomia henkilökunnan jäseniä tulisi käsitellä pikemminkin rahoitettuna jatko-opiskelijoina kuin varsinaisina yliopistonopettajina. Jos tämä huomioidaan laskelmissa, päädytään vielä raportissa esitettyäkin synkempiin lukuihin, jotka jo nekin ovat OECD-maiden heikointa tasoa.

Toinen näkökohta liittyy raportissa esitettyihin lukuihin tohtorintutkintojen määrän kehityksestä viimeksi kuluneina 20 vuotena. Siinä on alakohtaisia eroja, mutta edustamillani yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden aloilla tämä määrä on kolminkertaistunut (STTT 2009: 151, taulukko 7). Kun tiedämme, että tohtoritasoisen opetushenkilökunnan määrä ei vastaavana aikana ole juuri lisääntynyt, todistamme tässäkin ilmiötä, jonka kääntöpuolena on yliopiston senioriopettajien toimenkuvan painottuminen yhä voimakkaammin opetukselliseksi ja yhä vähemmän tutkimukselliseksi.

On korostettava, että tutkimusyliopistos- sa kohtuullinen määrä opetusta vain tukee tutkimusta, mutta jos kohtuuden rajat ylitetään, kuten suomalaisessa massakoulutusyliopistos- sa säännönmukaisesti käy, opetus tukahduttaa mahdollisuutta varteenotettavaan tutkimustoimintaan. Annettakoon tästä vielä yksi sarja lukuja: kun opiskelijamäärä professoria kohden

on taulukon 1 mukaan Cambridgen yliopistossa 12 ja Yhdysvaltojen huippuyliopistoissa 8, se on Suomessa 54.

Toinen samaan suuntaan toimiva tekijä on hallintoähky. Tarkoitan tilannetta, joka syntyy, kun hallinnollisten tietojärjestelmien palveleminen vie oppineiden ajasta yhä suuremman osan. Olemme nyt Suomen yliopistoissa tässä tilanteessa, ja on syytä kysyä, miksi näin käy?

Sosiologisen järjestelmäteorian kielelle käännettynä kysymys on yhteiskunnan osajärjestelmien välisestä kommunikaatio-ongelmasta (Habermas 1987; Luhmann 1995). Suomessa akateemisella logiikalla toimivat yliopistot ovat mesenaattisuhteessa hallinnon logiikalla toimivaan opetusministeriöön, jonka kautta ne saavat käytännöllisesti katsoen kaikki resurssinsa. Mesenaatti koodaa maailman omalla hallinnollisella logiikallaan ja koska se panostaa yliopistoihin runsaasti resursseja, se vaatii, että ne raportoivat toiminnastaan kielellä, jota hallinto ymmärtää. Tuntuu kohtuulliselta, mutta ongelmana on, ettei akateeminen järjestelmä toimi tällä logiikalla, vaan omalla opetuksen ja tutkimuksen logiikalla. Mikä neuvoksi?

Ennen ongelman vastaus oli kamreeri. Yliopistot toimivat opetuksen ja tutkimuksen logiikalla, ja kun tämä toiminta vaati materiaalisia panostuksia, oppineet keskeyttivät keskinäisen palatsijuonittelunsa ja nokituskampailunsa ja kääntyivät kamreerin puoleen. Kamreeri laski kulut ja kertoi, mihin on ja mihin ei ole varaa. Kamreeri myös käänsi tarvittaessa oppineiden puheen ulkomaailman rahan ja hallinnollisten suoritteiden kielelle ja päinvastoin. Näin voitaisiin itse asiassa tehdä edelleenkin, mutta ei tehdä. Miksi?

Syy on käsittääkseni paljolti hallinnollisessa muodissa nimeltä uusi julkishallinto (Heiskala & Luhtakallio 2006; Rantala & Sulkunen 2006). Sen mukaan julkista sektoria tulee johtaa yksityiseltä sektorilta haettujen mallien mukaan. Tämä malli on lainattu suoraan yksityisistä yrityksistä. Niissä se toimii melko hyvin, koska panokset ovat rahaa ja toiminnan tuotoksetkin ovat viimekädessä rahaa. Nokian on järkevää kysyä, että jos se panostaa jonkin yksikkönsä

toimintaa vuositasolla 60 milj. euroa, saako se viimekädessä vastineeksi enemmän kuin tämän summan. Näin on mielekästä menetellä, koska koko toiminta tapahtuu yhteiskunnan taloudellisen osajärjestelmän sisällä.

Uuden julkishallinnon myötä julkiselle sektorille on syntynyt hallinnollinen osajärjestelmä, joka kykynsä mukaan puhuu taloudellisen osajärjestelmän kieltä. Siksi se ei enää tyydy yliopistojen kamreerien laatimiin yleisluontoisiin raportteihin, vaan vaatii kamreerilogiikan ulottamista akateemisen elämismaailman pienimpiinkin huokosiin eli niin kulujen kuin tuosten kustannuspaikan mukaista kohdentamista. Ongelmia syntyy jo siitä, etteivät hallinnollisen ja taloudellisen osajärjestelmän kielet jännöksettä sovellu yhteen, vaan niistä syntyy jonkinlainen markkinakieltä puhuva DDR. Lisää ongelmia syntyy, kun tämä Behemot kohtaa akateemisen elämismaailman, joka ei arvota toiminnan arvoa rahan eikä hallinnollisen vallan, vaan tieteellisen kunnian mittapuun.

Mesenaatit saavat yleensä mitä tilaavat. Katolinen kirkko onnistui aikanaan valjastamaan Euroopan parhaat taitelijat koristelemaan kirkkoja. On täysin mahdollista, että OPM valjastaa nyt maamme parhaat tutkijat täyttämään kaavakkeita. Kysymys kuitenkin kuuluu: kannattaako niin tehdä?

Viestini on, että rahoittajan on täysin oikeutettua vaatia rahoituksen käytön raportointia, mutta yliopistojen elämismaailman hallinnollinen kolonialisaatio ja kamreerilogiikan tunkeutuminen sen pienimpiinkin huokosiin on pysäytettävä. Muutoin yliopistot alkavat tieteen ja opetuksen sijasta yhä enemmän tuottaa hallinnollista jargonia, joka nykysuhdanteessa on muotoiltu uuden julkishallinnon muodin mukaiseksi. Aitojen tieteellisten tulosten sijaan saamme koko yliopistolaitoksesta byrokration, jonka pääasiallinen tuotos ovat sujuvat tuotosraportit, joilla on niukanlaisesti tekemistä toiminnan tosiasiallisen sisällön kanssa.

Työrauha

Sitten viimeiseen teemaani eli työrauhaan, jota katson tämän hetken yliopistosta puuttuvan.

Suurelta osin on kysymys edellä jo käsiteltyjen tekijöiden eli opetuksen massoittuneisuuden ja hallintoähkyn seurauksista. Niiden vuoksi Suomen oppineilta paljolti puuttuu aidon innovatiivisuuden mahdollistavaa joutilaisuutta, joka tunnetusti on keksintöjen äiti.

Kahteen muuhunkin tekijään haluaisin viitata, nimittäin yhteistoiminnallisten rakenteiden mahdollistamiseen ja vakaan toimintaympäristön luomiseen.

Mitä yhteistoiminnallisiin rakenteisiin tulee, voidaan sanoa, että jos joutilaisuus on keksintöjen äiti, niiden isä luultavasti on solidaarinen ja utelias yhteistoiminta. Tätä esiintyy akateemisissa yhteisöissä runsain mitoin, mutta se on myös altista tuhoutumaan, koska kyseessä on tieteellisestä kunniansta keskenään kilvoittelevien tutkijoiden yhteenliittymä. Sopiva määrä keskinäistä kilvoittelua on varmaankin omiaan vain piristämään akateemista toimeliaisuutta, mutta riskinä on, että kilpailullisuus kehittyy niin voimakkaaksi, että se katkoo tutkijoiden keskinäisiä kommunikaatio- ja yhteistoimintasuhteita. Siksi yliopiston tehostamiseksi viime aikoina laaditut palkkamallit ja vastaavat tulosohjausjärjestelmät ovat olleet kaksinkertaisia virheitä.

Ne ovat ensinnäkin olleet täysin väärin kohdennettuja olettaessaan taloustieteen peruskursseilta lainattuine malleineen, että tutkijat ovat atomistisia yksilöitä, jotka maksimoivat palkkaansa. Tosiasiahan on, että vaikka tutkijoille palkkakin tietysti kelpaa, se mistä akateemisessa maailmassa varsinaisesti kamppaillaan, on oppineen kunnia. Sitä ei mitata rahalla, vaan arvostetuilla julkaisuilla, tieteellisten seurojen antamilla palkinnoilla, kollegoiden ihailulla ja oppilaiden menestyksekkäällä urilla. Harhainen on myös ollut se viimeaikaista ns. tieteellistä laatutyötä motivoinut käsitys, ettei akateemisella yhteisöllä olisi valistuksen ajasta saakka ollut varsin käypäisiä tapoja punnita jäsentensä menestystä näillä mittareilla. Toiseksi – ja mikä tärkeämpää – uudistukset ovat pyrkineet ohjaamaan akateemista yhteisöä kohti väärää tavoitetta. Niiden tavoitteena on ollut kilpailun lisääminen, koska uudistusten taaskin taloustieteen peruskursseilta haettuna taustaymmärryksenä on ollut, että

kilpailu lisää tehokkuutta. Akateemisen yhteisön arvokas ja hauras kekseliäisyyden mahdollistava piirre on kuitenkin juuri kollektiivisen solidaarisuuden oloissa tapahtuva yhteinen kilvoittelu kohti tietoa. Sen pahin vihollinen on kommunikaatiosuhteita ja informatiovirtoja katkova liika kilpailullisuus, joka tuhoaa kollektiivisen kekseliäisyyden mahdollisuuden. Siksi tiedeyhteisön ohjausjärjestelmien tulisi ensisijaisesti pyrkiä solidaaristen tutkimusympäristöjen eikä palkkaa tai kunniaa ahnehtivien yksilöiden tuottamiseen.

Toinen oppineen työrauhaongelma on, että toimintaympäristössä ei ole riittävästi vakautta. Siksi me yliopistoilla tänään kulutamme erittäin suuren osan aikaamme laatien projektisuunnitelmia, jotka osoittautuvat toimintaympäristömuutosten vuoksi vanhentuneiksi jo ennen valmistumistaan ja arvailen sitä, millaiseksi toimintaympäristö mahtaa olla muodostumassa ja millaisia projektisuunnitelmia siihen oikein kannattaa kirjoittaa. Osittain tästä ollaan pääsemättömässä, koska maailmassa kaikki virtaa, mutta Suomen valtion kaltaiset suuret politiikkatoimijat voivat myös halutessaan tuottaa maailmaan vakautta. Se käy yksinkertaisesti eksplikoimalla politiikan suuntaviivat selkeästi ja pitämällä niistä kiinni jonkin järkevän periodin ajan. Ajatukseni kärki on siinä, että kun politiikkatoimija on muotoillut linjansa, sen pitää malttaa olla introdusoimatta koko ajan jotain uutta. Toiminnan kohteiden kannalta on nimittäin hyvä, jos toiminnalla on hyvät säännöt, mutta sääntöjen sisältöäkin tärkeämpää on, etteivät säännöt koko ajan muutu. Muutoin käy niin, että kukaan ei ehdi pelata lainkaan.

En väitä, että tilanne Suomen korkeakoulu-politiikassa olisi täysin tämä, mutta tempoilevan ristiallokon piirteitä kyllä esiintyy. Annan kaksi esimerkkiä:

OPM lanseerasi Jaakko Nummisen toimiesä kansliapäällikkönä ajatuksen ”Suomen yliopistosta” ja alkoi sen mukaisesti tukea eri yliopistojen keskinäistä verkostoitumista. Tähän politiikkaan sovittelevat toimijat luonnollisesti hakeutuvat yhteistoiminnallisiin suhteisiin yli yliopistorajojen. Toisaalta OPM:ssä on ilmeises-

ti tämänkin asian tiimoilta istuttu taloustieteen peruskurssilla ja opittu, että kilpailu on hyvä asia. Siksi eri yhteyksissä on viime vuosina esiintynyt korostuksia, jotka suosivat valtakunnallisten verkostojen sijasta yliopistojen välistä kilpailua. Mihin siis uskoa? Tämä on esimerkiksi omalta kohdaltani relevantti kysymys, kun johdattamani Sosiaalitieteiden valtakunnallinen jatkokoulutusohjelma SOVAKO valmistautuu tutkijakoulujen ensi vuoden lisäpaikkajakoon. Onko meidän kehitettävä valtakunnallista yhteistyötä edelleen vai pilkottava yhteistoimintaverkosto yliopistojen välillä?

Entä tulisiko pyrkiä suuriin vai pieniin yksiköihin? Viime vuosina olemme saaneet havaita, että joku on korkeakoulu- ja tiedeosastolta istunut myös sen taloustieteen peruskurssin osan, jossa puhutaan suurten yksiköiden kautta saavutettavista skaalahyödyistä. Tämän opin mukaanhan me kaikki nyt toimimme, koska mesenaatti sanoo, että niin on hyvä. Mutta miten käy, kun tulevaisuudessa joku vie samaiselle OPM:n osastolle sen organisaatioteorian ja innovaatiotutkimuksen kursseilla opetetun tiedon, että innovaatioympäristöillä on optimikoko, jonka ylittäminen laskee niiden kekseliäisyyttä (Schienstock & Hämäläinen 2001: 134–136)? Silloin alamme varmaan sovittautua ohjausympäristöön, jossa puhutaan ”ylisuurten kokonaisuuksien purkamisesta elinkelpoisiksi”. Näin moni yliopistolainen ehtii uransa aikana sekä fuusioida että itsenäistää uudelleen välittömän toimintaympäristönsä. Näin organisoimisen tuoksina kuluu aikaa työvuosi jos toinenkin. Vakaampi toimintaympäristö sallisi hänen käyttää ainakin osan organisaatiouudistuksiin kuluva ajastaan opetukseen ja tutkimukseen. Siksi toimintaympäristön vakaisuus on hyvä asia silloinkin, kun säännöt eivät ole sisällöllisesti parhaat mahdolliset. Siksi politiikkatoimijan on harkittava tarkkaan ennen ryhtymistä politiikkamuutoksiin ja sitouduttava rakentamiinsa

reunaehtoihin suhteellisen pitkiksi ajanjaksoiksi. Muutoin kaikkien aika kuluu touhuamiseen eikä tutkimukseen.

Lopuksi haluan koota edellä sanomani seuraavasti: Jos te suomalaiset tiedepoliitikot annatte meille suomalaisille oppineille rahaa, aikaa ja työrauhaa, me annamme teille huipputiedettä. Muussa tapauksessa saatte jotain muuta. Tässä pätee siis periaate, että sitä saa, mitä tilaa. Kannattaa siis miettiä, mitä haluaa tilata.

Kirjallisuus

- Aro, Mikko (2003) Pitääkö koulutus lupauksensa? *Sociologia* (40)4: 313–328.
- Habermas, Jürgen (1987) *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System: The Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) (2006) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- Luhmann, Niklas (1995) *Social Systems*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (2006) *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Schienstock, Gerd & Hämäläinen, Timo (2001) *Transformation of the Finnish Innovation System. A Network Approach*. Helsinki: Sitra Reports series 7.
- STTT (2009) *Suomen tieteen tila ja taso 2009*. Toim. Paavo Löppönen, Annamajja Lehvo, Kaisa Vaahtera & Anu Nuutinen. Helsinki ja Vammala: Suomen Akatemia.
- Yliopistoallianssi (2007) *Yliopistoallianssi. Suunnitteluryhmän loppuraportti* 17.12.2007.
- https://intrawww.uta.fi/yksikot/hallinto/tiedotus/Raportti_lopullinen.pdf (poimittu 7.11.2009)

Kirjoittaja on Tampereen yliopiston sosiologian professori ja Yhteiskuntatutkimuksen instituutin johtaja. Kirjoitus perustuu puheenvuoroon, joka pidettiin Suomen tieteen tila ja taso 2009 -raportin julkistamistilaisuudessa 10.11.2009.